De Gulden Passer. Jaargang 29

bron
De Gulden Passer. Jaargang 29. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen 1951

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gul005195101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m.

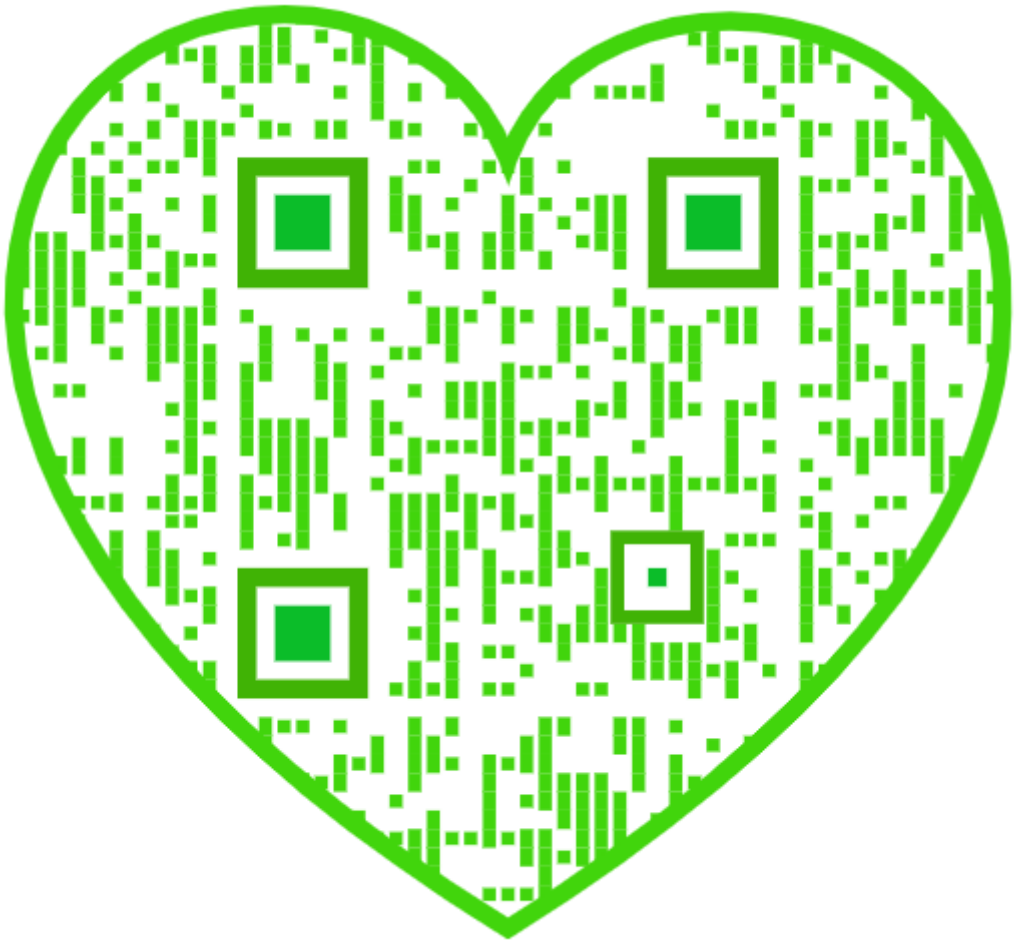

[De Gulden Passer 1951]

Tboeck vanden leven ons heeren Iesu Christi
(Geeraert Leeu, Antwerpen 1487)
Facsimile-druk van de houtsneden
Met inleiding door Luc Indestege

Inleiding
door Luc Indestege

Niet enkel op het gebied van de schilderkunst, ook op dat van de houtsnede, hebben de Nederlanden tijdens de 15de eeuw een zeer belangrijke rol gespeeld. Losse prenten buiten beschouwing gelaten, zijn merkwaardige blokboeken als de *Biblia Pauperum, Ars Moriendi, Canticum Canticorum, Speculum Humanae Salvationis,* e.a. in de Nederlanden ontstaan.

De karakteristiek van het blokboek is dat de voorstelling samen met een begeleidende tekst, in een houtblok werd uitgesneden; dat blok werd dan met een speciale soort inkt gedrenkt waarna een blad papier er op werd gelegd dat dan duchtig werd bewreven tot er tenslotte de voorstelling van het blok stond ingeprent. Een drukpers bestond nog niet en alles gebeurde met de hand, een stevige hand, geholpen door de wrijfstok. Zodra de drukkers nu over beweegbare letters en een pers konden beschikken, was het vanzelfsprekend dat zij de techniek van de blokboekdruk als onpractisch en tijdrovend, dus als verouderd gingen beschouwen. In het blokboek bestaat de tekening gewoonlijk uit scherpe omtreklijnen, met fijne, gelijklopende en spaarzame arceringen, zodat het beeld of de voorstelling vlak aandoet, en zonder veel diepte. Die techniek nemen sommige houtsnijders voor hun boekillustraties over maar ze gaan daarbij niet steeds zorgvuldig en keurig te werk en lang niet altijd bereiken ze die statigheid, die bevallige voornaamheid, die er bv. liggen in de Nederlandse *Biblia Pauperum,* of in de *Ars Moriendi.* Geleidelijk echter komt daar verandering in. De arceringen worden fijner en er wordt een streven merkbaar naar meer beredeneerde vormgeving. De zware omtreklijnen met de dikke, spievormige arceringen, het hoekige en linkse in de houding der personages, die het haar in stijve strengen, als koorden, dragen, het schetsmatige van de achtergrond en het landschap, het conventionele in de behandeling van de bomen, dat alles zijn typische kenmerken van de Nederlandse houtsnijkunst zoals die zich in de jaren 1470-1480 ontwikkelt en tot hoge bloei geraakt. Andere stijlen evolueren daar naast, bv. die welke geïnspireerd is op de schilderkunst. Langzamerhand kreeg de houtsnede haar eigen karakter als boekversiering, zij paste uitstekend bij de

kloeke letter van de incunabeldruk, maar tot op het einde der 15de eeuw, ja tot in de 16de eeuw zal het duren vooraleer ze ook in ongekleurde staat als volwaardig wordt beschouwd. Dat de kleur het heeft moeten afleggen tegen het spel der lijnen, het spel van licht en schaduw dat leven en kleur tegelijk betekent, heeft ze in hoofdzaak te danken aan de grote Albrecht Dürer.

Naar oorspronkelijkheid in het thema en de uitwerking van de houtsneden wordt er aanvankelijk niet gestreefd. Originaliteit is een woord dat modern klinkt; voor den kunstenaar van vijf eeuwen geleden had dat begrip geen zin. Motieven, gegevens, tekeningen worden overgenomen, gecopieerd of nagebootst zonder dat iemand zich daar aan ergert. Met de houtblokken zelf springt men nogal kwistig om: ze worden uitgeleend, verkocht, vererfd en niet zelden in boeken gebruikt waarvoor ze niet gemaakt werden en waarin ze niet op hun plaats zijn; vaak zwerven ze van de ene drukkerij naar de andere en over 't algemeen gaan ze lange jaren mee. In de meeste gevallen bestelt de drukker ze aan de graveur, of de graveurs die hij in dienst heeft. Van de kennis en het inzicht, van de goede smaak en de ondernemingslust van de drukker zal het dan ook afhangen of hij zijn boeken ‘met schoonen personagien ende figueren na den eysch der materien verciert’, de wereld in kan zenden.

Aan hun economische bloei hebben de Nederlanden het te danken dat er zich tal van drukkers binnen hun grenzen kwamen vestigen. In Antwerpen, ‘de vermaerde coepstadt’ van het Westen, vinden we tijdens de 15de en de 16de eeuw de meeste en tevens de beste drukkers aan het werk en meer dan de twee derden van de ganse boekenproductie van de Nederlanden, zijn daar ontstaan. De belangrijkste onder die vroege Antwerpse drukkers is zeker Geeraert Leeu geweest.

Wat we over Leeu's leven weten, is vlug verteld. In 1477 was hij gevestigd als drukker te Gouda, waar zijn eerste boek dat jaar van de pers kwam: *Epistelen ende Evangelien van den gheheelen jare.* Hij blijkt tot een der vooraanstaande families te hebben behoord, waarvan verscheidene leden aanzienlijke ambten in het stadsbestuur hadden bekleed. Als drukker stelde hij groot belang in alles wat zijn vak betrof en het feit dat Erasmus, toen nog in het klooster te Stein bij Gouda, met lof over hem spreekt, is zeker de moeite waard te worden vermeld. In 1480 drukt hij een boek, de *Dyalogus creaturarum moralisatus,* dat in twee jaar tijds zes edities beleeft, waarvan twee in het Nederlands. In 1482 of '83 doet Leeu zijn drukkersalaam, of althans

zijn voorraad letters, van de hand en schaft er zich nieuwe aan, waarmede hij eind 1483 weer begint te drukken. Maar het volgend jaar reeds wordt het hem in Gouda te eng en gaat hij naar het zuiden, eerst naar Brugge, waar hij slechts enkele weken vertoeft, en dan naar Antwerpen waar hij zich blijvend vestigt. De 18de September 1484 komt daar zijn eerste boek van de pers, de *Gemmula Vocabulorum.* In 1845 vinden we zijn naam in het register van het Sint Lucas-gilde. Wij horen eveneens van een Claes Leeu (Geeraert's broeder?), die met hem voor sommige uitgaven samenwerkt. Behalve in het Nederlands, drukt Geeraert ook boeken in het Frans en het Engels. Toen hij in 1493 een herdruk op de pers had van een Engelse Kroniek, de *Chronycles of the Londe of Englond,* kreeg hij een woordentwist met een van werklui, de lettersteker Henric van Symmen, die ‘om meerder winningen te doene’, een drukkerij voor eigen rekening wou opzetten. De woordentwist ontaardde in een handgemeen waarbij Geeraert van de woedende drukkersgezel ‘een cleyn steecxken’ in het hoofd kreeg. Ten gevolge van dit ‘steecxken’ overleed meester Geeraert drie dagen later. Na zijn dood werd het Engels werk voltooid door de drukkersgezellen en *in fine* voegden zij, misschien op verlangen van Claes Leeu, de volgende nota er aan toe: ‘Here ben endyd the Cronycles of the Reame of Englond, with their apperteignaunces. Emprentyd in the Duchye of Braband, in the towne of Andewarpe. In the yere of our Lord, M.cccc.xciii. By maister Gerard de Leew, a man of grete wysedom in all maner of kunnying: wich nowe is come from lyfe unto the deth which is grete harme for many a poure man. On whos sowle god almighty for hys hygh grace haue mercy. AMEN.’ Die lofspraak bij Leeu's tragisch einde, was niet overdreven al werd ze dan ook in nogal vage termen geformuleerd.

Leeu's bedrijvigheid strekt zich dus niet uit over een groot aantal jaren: het zijn er vermoedelijk niet meer dan zestien, verdeeld over Gouda en Antwerpen, maar te oordelen naar de boeken die tijdens die korte spanne van zijn persen zijn gekomen, was hij een man met een meer dan gewone ontwikkeling en tevens een bekwaam vakman die zijn bedrijf ter harte nam en er voortdurend op uit was om beter en fraaier werk te leveren. Bij dat streven moest hij er steeds op bedacht zijn over bekwaam personeel te kunnen beschikken, zetters, drukkers, figuursnijders. Dat hij flinke werkkrachten niet gaarne zijn werkplaats zag verlaten, bewijst het voorval met de lettersteker dat hem zo noodlottig werd. Zijn eerste, bekende druk te Gouda, de *Epistelen ende Evangelien,* telt geen houtsneden, evenmin als de volgende,

tot in 1480. Maar de in dat jaar verschenen *Dyalogus creaturarum moralisatus jucundis fabulis plenus,* is wat men zou kunnen noemen zijn eerste succesboek. Er staan niet minder dan 121 houtsneden in, werk van een graveur die in die kleine blokken, met eenvoudige tekeningen in omtreklijnen geschetst, en zonder arceringen haast, zich een navolger betoont van de houtsnijder die voor Johan Veldener werkt te Utrecht. Een vergelijking van zijn werk met Veldeners *Fasciculus Temporum,* toont dit duidelijk aan. Gedurende zijn negenjarige werkzaamheid te Antwerpen verschijnen er bij hem een 70 à 80-tal werken met houtsneden versierd. In die bonte reeks kan de Nederlandse vertaling van Ludolphus van Saxen's werk *Vita Christi,* dat als *Tboeck vanden leven ons heeren Jesu Christi,* op 3 November 1487 bij Leeu werd afgedrukt, een der meesterstukken worden beschouwd van de Nederlandse typografie.

Het werk van de Kartuizer monnik Ludolphus a Saxonia (geboren tegen het einde der 13de eeuw, gestorven te Straatsburg in 1377 of 1378), is een der drukst gelezen boeken uit de Late Middeleeuwen, niet enkel in zijn oorspronkelijke Latijnse vorm, maar ook in de talloze vertalingen die er van verschenen zijn. Jezus' leven wordt er in verhaald op een eenvoudige en bevattelijke, maar vooral levendige en ontroerende manier, in de vorm van een dialoog tussen de Schrift, ‘Scriptura’ en ‘die mensche’, de gelovige, dat alles doorspekt met tal van wetenswaardigheden van historische aard, met legenden en exempelen, met aanroepingen en oraties. Ludolphus was een vroom monnik maar tevens een hoogbegaafd schrijver, een die het treffende woord weet te vinden, de juiste toon die de harten der lezers raakt. Jezus' leven en passie worden ons in zo levendige kleuren afgeschilderd dat wij er stil bij worden en inwendig ontroerd.

De Nederlandse vertaling, anoniem werk, is in de 15de en 16de eeuw, bij verschillende drukkers telkens weer opnieuw uitgegeven, wat niet belet dat volledige exemplaren, in goede staat, thans tot de zeldzaamheden behoren. Inzonderheid is dat het geval met Leeu's eerste editie, die ons hier aanbelangt.

De druk, formaat in folio, telt 306 bladen op twee kolommen van 40-42 regels, gedrukte en met de hand ingevulde initialen en verlucht met 147 houtsneden, kop- en randlijsten, en bijwerk.

De houtsneden werden niet alle voor deze uitgave aangemaakt; een aantal ervan had Leeu reeds laten dienen voor zijn Goudse uitgave van *Dat Liden ons Heren* (1482). Dit zijn de kleine blokken, 105 bij 79 mm groot.

W.M. Conway heeft de houtsneden toegewezen aan drie verschillende graveurs: de meester van Gouda (de tweede van die naam), de Antwerpse meester en de Haarlemse.

Het werk van die drie kunstenaars vertoont inderdaad een eigen stijl en uitgesproken trekken, zodat vergissingen bij de toekenning vrijwel zijn uitgesloten.

Voor het gemak van de lezer zijn de reproducties naar houtsneden van de Goudse meester in onze uitgave met een G gemerkt.

In zijn werk treffen ons bij de eerste blik het gedrongene en gestuikte van de figuren, de zware en stijve plooival van de gewaden, en het massale van de compositie. De gezichten hebben een nogal grove uitdrukking, de ogen zijn zwaar omrand, de haarlokken stroef. Van perspectief heeft de tekenaar geen juist begrip gehad. De omtrekken van heuvels en rotsen zijn zware lijnen met dikke, spichtig uitlopende arceringen als relief, de boomkruinen bestaan uit regelmatig geplaatste stipjes en streepjes, zo geschikt dat ze een kring vormen. Dat zien we trouwens ook in de blokboeken. De voorgrond is vaak zwart, met witte kruiden en bloemen daarin uitgespaard, terwijl diezelfde kruiden op het achterplan zwart en spichtig in een wit vlak staan, als dennenaalden in de sneeuw. Muren, vloeren, ramen, gewelven, zolderingen, enz. zijn met voldoende zorg behandeld. De vloeren bestaan vaak uit vierkante tegels, met strepen of ribben, dwars tegen elkaar aanliggend. De graveur bezit een zekere handigheid in het schikken en het opstellen van zijn personages. Zonder een groot artist te zijn, weet hij in zijn houtsneden de handeling levendig voor te stellen, soms met een gevoelige noot er bij. De passietonelen vormen de meest stijlvol-homogene reeks in het geheel.

Het grootste aantal blokken voor het boek werd geleverd door de zogenaamde Antwerpse meester. De reproducties werden gemerkt met A.

Het werk van deze meester is van een andere geaardheid, het is niet zo evenwichtig, het is erg ongelijk, soms zwak, ja, onbeholpen van factuur, soms zeer verfijnd en op artistiek effect berekend. Het zijn houtsneden in drie formaten: bestemd voor een hele bladzijde, voor een halve en voor een kwart bladzij. In zijn grote sneden, die oorspronkelijk bestemd zouden zijn geweest om een uitgave van de Bijbel te illustreren, is deze gravuur doorgaans het best.

Sommige gravures wekken de indruk zeer vlug en slordig gesneden te

zijn. Bekijken we bv. nr 74 (*Oft een man mach laten syn wyf ende nemen een ander...*) dan zien we hoe onvast en wankel de personages op hun voeten staan, onhandig en stijf tegenover elkaar opgesteld en in een landschap zonder diepte, als schimmen op een doek. Een ander voorbeeld van dit onbedacht te werk gaan is te zien in nr 40 (*van Maria Magdalena*), waar de ramen links en rechts in de muur volkomen verkeerd geplaatst zijn. Een eigenaardigheid van de werkwijze van deze graveur is het aanwenden van lange, dun uitlopende schaduwlijnen, waarin hij zijn personages hult en die als stralenbundels werken. Wat de behandeling van voor- en achtergrond betreft, daar zien we hem te werk gaan ongeveer op dezelfde manier als de meester van Gouda. Dit geldt ook voor de bomen. Maar naast deze tekortkomingen, te wijten ongetwijfeld aan te vlug werk, is deze graveur een kunstenaar met gevoel en verbeelding. Een man die om zich heen kijkt in de wereld, die oog heeft voor de doening van zijn medemensen, voor de man uit het volk evengoed als de edelman in staatsiedos en de hoge dame met keurs en sleep en huif. Hij heeft een voorliefde voor het situeren van de handelingen of gebeurtenissen in verschillende plans en hij werkt met contrasten, wat er op lijkt te duiden dat hij zijn modellen zoekt in panelen van schilders.

Laten we een paar houtsneden, van de mooiste, even van naderbij bekijken: eerst nr 67, voorstellende de genezing van de blinde van Bethsaïda. Hoe goed wordt hier het aarzelend, tastend lopen van de blinde weergegeven, wat een vertrouwen spreekt er uit de blik van de geleider, hoe nobel zijn Christus' gebaren, wat een atmosfeer van bovenaardse rust waart er om deze besloten hof, met Vlaamse huizen op de achtergrond, en de grote Wonderdoener die het licht schenkt aan een van zijn schepselen. Deze houtsnede is het werk van een kunstenaar die gelooft, een man met een fijn gemoed, een die het niet zoekt in een realistische uitbeelding, maar eerder in het wekken, het scheppen van een stemming vol bewogenheid en gevoel.

En die andere plaat, nr 45, waarop Salomo voorkomt, met het hoofd van Johannes de Doper. Een precieuse gemaniereerdheid ligt er in de houding en de gebaren van de personages: Salome zelf, vrank en uitdagend, Herodiade met het mes even wijzend op het afgehouwen hoofd, Herodes achterdochtig en onwillig, en de page, vol ijver en vol bewondering voor zijn jeugdige meesteres. Verfijning in het rozenmotief op de vloertegels en als contrastwerking, de plompe beulsknecht links naast het onthoofde lichaam.

Hoe uiteenlopend de opvattingen en de aesthetische waardebepalingen kunnen wezen, wanneer het voortbrengselen van grafische kunst betreft, zien

we pas als we het oordeel van twee verschillende geleerden onderling gaan vergelijken: M. Conway velt in zijn bovenvermeld werk over de kunst van de Antwerpse graveur een streng, ja een vernietigend oordeel. Nagenoeg al de houtsneden waaruit de reeks van de Antwerpse meester bestaat, doen denken aan de slordige haast waarmede ze werden gesneden, en ze zijn verschrikkelijk lelijk, zegt hij (frightful to look at). Die mening zal geen enkel kunsthistoricus van onze dagen delen. Laten we een andere stem aan het woord, die van de Nederlandse kunstkenner M.J.A.M. Schretlen, dan vernemen we een heel andere klank, nl. dat de houtsneden van de zogenaamde Antwerpse graveur grote overeenkomst vertonen met het werk van de weinig gekende Noordnederlandse meester van de Virgo Virgines, aldus genoemd naar een paneel in het Rijksmuseum te Amsterdam, uit het laatste kwartaal der 15de eeuw, waarop de H. Maagd voorkomt, omringd door verschillende H. Jonkvrouwen. De tekeningen voor de houtsneden zouden van de meester zelf kunnen stammen, of, wat meer waarschijnlijker lijkt, naar zijn werk gemaakt zijn. Verlokkelijke theorie, die bij ons werd bijgetreden o.m. door A.J. Delen. Mochten we een persoonlijke mening vooruitzetten, dan zou het deze zijn: de onbekende graveur, aangeduid onder de benaming van de Antwerpse houtsnijder, die een Antwerpenaar kàn zijn, maar vermoedelijk een Noord-nederlander is, heeft in Nederland zelf enkele tekeningen en houtsneden gemaakt naar panelen van de Virgo-meester; zolang hij van zijn eigen inspiratie afhankelijk bleef, was zijn werk veel zwakker. Zodra de anonieme meester beter gekend en met een omvangrijker oeuvre dan tot nog toe, zal kunnen bestudeerd worden, bestaat er kans dat ook het werk van de Antwerpse graveur ons beter vertrouwd zal worden.

Er is tenslotte werk van een derde houtsnijder in Ludolphus opgenomen, en wel van de zogenaamde graveur uit de school van Haarlem. De reproducties werden met H gemerkt.

Reeds bij het eerste zicht en als vanzelfsprekend rangschikken we de houtsneden van deze graveur bij de meest harmonieuse, de meest decoratieve, de fraaiste met een woord, die er in Leeu's boek voorkomen. Sterk valt het onderscheid op tussen het onbeholpenen, hoekige en onevenwichtige van de twee andere reeksen en het vloeiende, statige en beheerste van de Haarlemmer, zoals wij hem zullen noemen. Een fijne elegantie, een zwierige voornaamheid, dat is het wat deze gravures kenmerkt; daarbij een juist begrip van de wit en zwart verdeling en een sterk compositie-vermogen.

Bekijkt de figuur van de Zaligmaker waarmede het boek inzet. Wat een

adel spreekt er uit die gestalte, die van uit de nis met meewarige blik vol goedheid en begrijpen, schroomvallig schier zich zelf vertoont aan de kranke mensheid.

Of nog, de voorstelling van het Laatste Avondmaal. Christus staat met zijn discipelen omheen een ronde tafel, tegen de zuil die het gewelf schraagt en hij beroert het Paaslam. De apostelen, met de staf reisvaardig in de hand, zijn zichtbaar onder de indruk van het mysterievolle woord huns Meesters en trachten te begrijpen... Een raam links en een raam rechts laten het uitzicht vrij op het landschap, waardoor de voorstelling aan diepte wint.

Wenst men een voorbeeld van gracieuse bevalligheid, dan neme men nr 87, met de wijze en de dwaze maagden. De houtsnede is in twee vakken ingedeeld: links staan de dwaze maagden, met haar omgekeerde olielamp in de hand en rukken vruchteloos aan het ‘rincxken van der doren’; een paar hebben het haar kunstig naar de laatste, d.i. de Bourgondische mode, de andere dragen de hennin met afhangenden sluier, zij hebben een hoge, smalle taille en halssmuk; achter hen strekt zich het landschap uit met een enkele boom in de verte. En rechts, de wijze maagden. Zij staan in een kamer met een raam rechts en een doorkijk in de achtermuur met een gezicht op de stad; de olie is in de lampen gebleven, zij zijn gerust; het haar golft los om haar schouders, geen hoofdtooi, geen sieraden, lange, losse kleren; het zijn brave buitenmeisjes naast de opgedirkte stadsjoffers aan de overkant. Ook in de andere gravures van de Haarlemmer komt die zinrijkheid van inhoud en die ernst zo goed bij het gegeven passend, sterk tot uiting. De soepele en slanke gestalten van zijn personages steken gunstig af tegen de zware, boerse figuren van de Goudse graveur; het werk van de Haarlemmer hoort ongetwijfeld tot het mooiste dat de 15de eeuwse boekillustratie in de Nederlanden heeft opgeleverd. Deze houtsneden kunnen we niet lang bekijken zonder daarbij aan een schilder te denken die, zoal niet de tekeningen zelf, dan toch de inspiratie er voor leverde. Volgens Schretlen zou dit niemand anders geweest zijn dan Jacob Cornelisz, de man die tot in 1534 als schilder en houtsnijder in Amsterdam werkzaam is geweest en die als leerling de bekende Jan van Schoorl zou hebben gehad. Wat er ook van zij, de krachtige en toch subtiele kunst van de Haarlemmer zal niet licht te hoog worden aangeslagen. Dat G. Leeu een meester als deze graveur heeft kunnen aan het werk zetten, duidt eens te meer op de schranderheid en de smaak van de wakkere Antwerpse drukker.

Zo ligt dan dit boek van Jezus' leven voor ons, met zijn soms gemoedelijk-eenvoudige, soms grootse en verheven figuratie van Jezus' leven. Beelden die

onmiddellijk aanspreken, beelden ook die suggereren, die in hun naïeve soberheid, hun rauwheid, hun geest en hun verfijning, bepaalde passages van het vroom verhaal voor onze geest roepen maar daarbij het mysterie laten doorschemeren en vermoeden van het onuitspreekbare, van het vergeestelijkte. Door de ontwerpers van het boek, de schrijver en de drukker, zijn de platen enkel gedacht als rustpunten in de tekst, rustpunten voor het oog, dat mijmert en zich bezint. Voor onze uitgave moest om begrijpelijke redenen van een weergave van de tekst worden afgezien en moeten de houtsneden elk voor zich zelf spreken. De indruk die zij wekken is krachtig genoeg en aan de beschouwer wordt het overgelaten zich daarbij het verhaal in te denken. Zo vormt de hier geboden verzameling een soort van platenboek, waarin de kunde en de kunstvaardigheid, de geest en de verbeelding onzer vijftiende-eeuwse houtsnijders, op zo merkwaardige wijze voor de grote rijkdom en uitzonderlijke bloei van de Nederlandse graveerkunst getuigt.

Beknopte bibliographie

TH. MUSPER, *Die Haarlemer Blockbücher und die Coster-Frage,* Mainz, 1939.
W.H. CONWAY, *The Woodcutters of the Netherlands,* Cambridge, 1884.
A. VINCENT, *La Typographie en Belgique au XVe siècle* (in dl I van *Histoire du Livre... en Belgique*), Brussel, 1923-24.
M.J.A.M. SCHRETLEN, *The Dutch and Flemish Woodcutters of the 15th century,* Londen, 1924.
A.J.J. DELEN, *Histoire de la Gravure dans les anciens Pays-Bas et dans les Provinces belges,* Tome I, Parijs-Brussel, 1925.

Nota

De onderschriften bij de reproducties zijn gelicht uit de tekst bij de houtsneden in het boek. Sommige houtsneden werden meer dan eens in *Vanden Leven ons Heeren* afgedrukt. In onze uitgave wordt daar geen rekening mede gehouden.

Facsimile-druk van de houtsneden

Tboeck vanden leven ons heeren iesu christi

Salvator Mundi
H

Scriptura ende die mensche

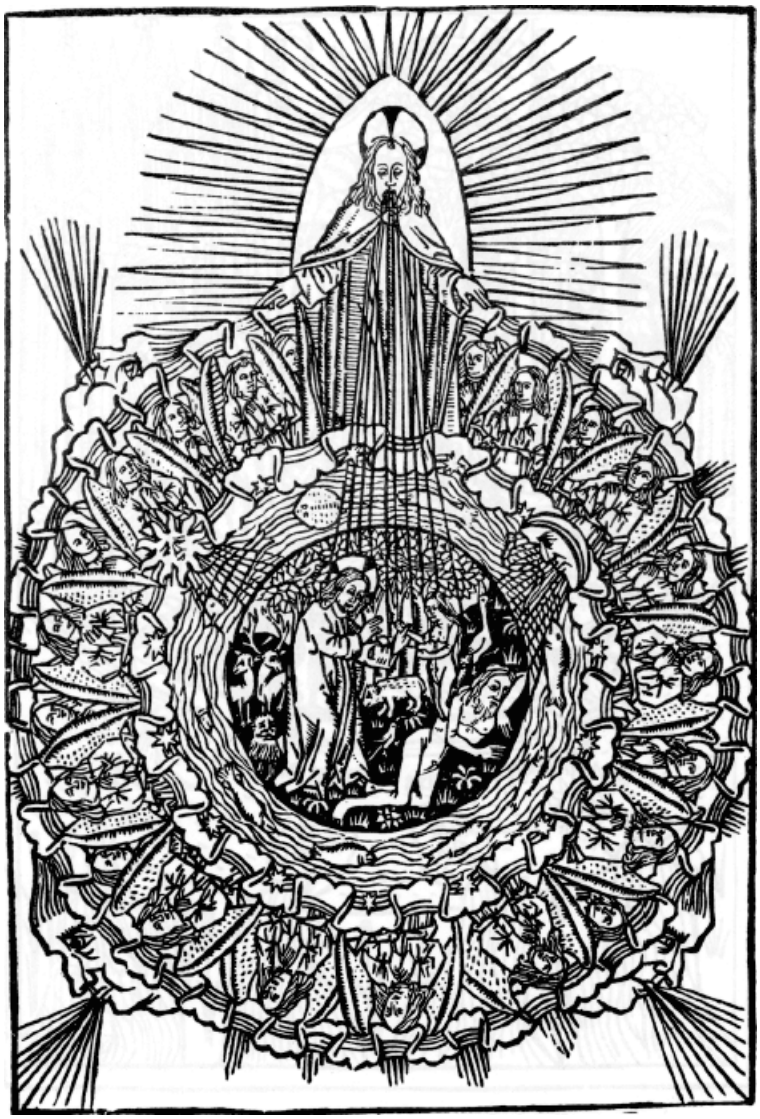

Ende eerst volcht hier naer van tgheen dat god inden beghinne op den eersten dach ghewrocht ende ghescapen heeft ghehadt
A

... die ghedaente vanden aertschen paradyse...
A

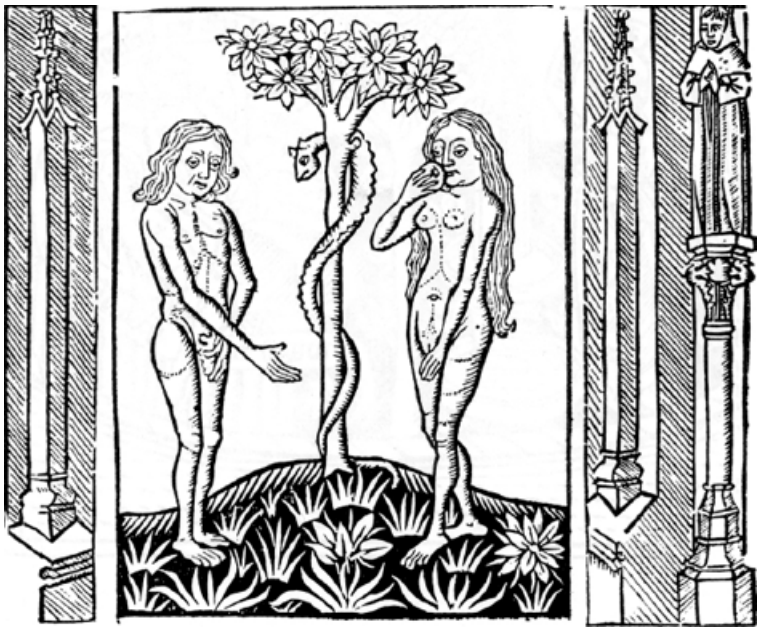

...so heeft eva den boem ende sijn vruchten
aenghesien... daervan ghepluct ende ghegeten...
A G A

Hoe ende in wat manieren dat god tot adam ende eva ghecomen is ter stont als si dat gebot gebroken hadden
A

Hoe dat adam ende eva uten paradise gestelt sijn
G

Van die ontfanghenisse, gheboerte ende leven der heyligher ioncfrouwen maria
H

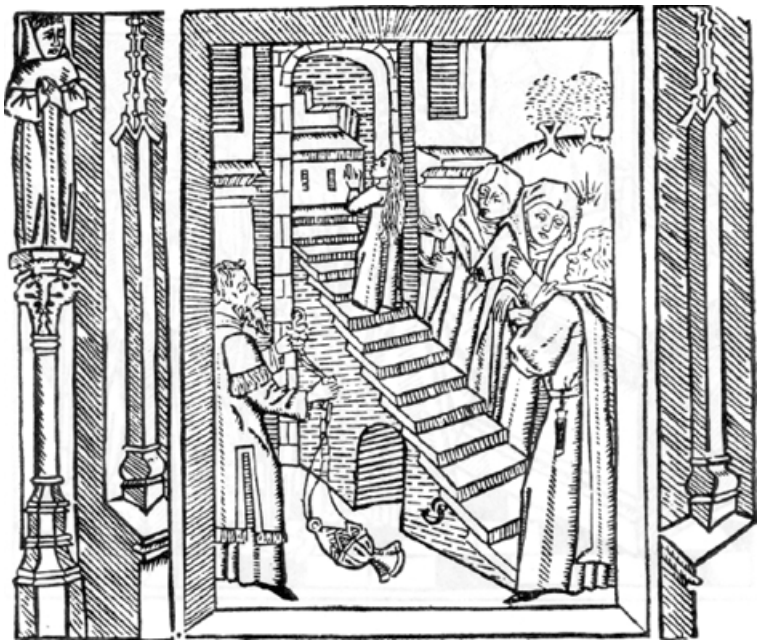

Hoe maria inden tempel gheoffert wert
G

Van thuwelijc van maria ende ioseph
A

Van die boetschap des engels
G

Van die visitacye marie onser liver vrouwen
G

Hoe dat ioseph heymelic laten woude sijn bruyt die ioncfrou maria
A H

Hoe ihesus in betleem gheboren wert
G

Hoe dat christus ihesus opten achsten dach besneden wert
G

Hoe die heylighe drie coningen quamen uut verre landen
G

Hoe dat gebenedide Kint ihesus inden tempel gheoffert was
G

Hoe dat ioseph uut beveel des engels met maria ende dat suete kint ihesu vloden in egipten
G

Hoe dat ioseph met dat suete kindekijn ende met marien sijnder moeder in egipten comen
G

ende in al haren tempel hebben sij ghestelt een beelde eens kinds rustende inden schoot sijnder ioncfrouwen
H

Hoe die onnosel kinderkyns ghedoot worden
G

Hoe ihesus doe hi twalef iaren oudt was inden tempel mitten ioden disputerende was
G

Hoe ihesus onse heere van sint ian ghedoopt wert
H

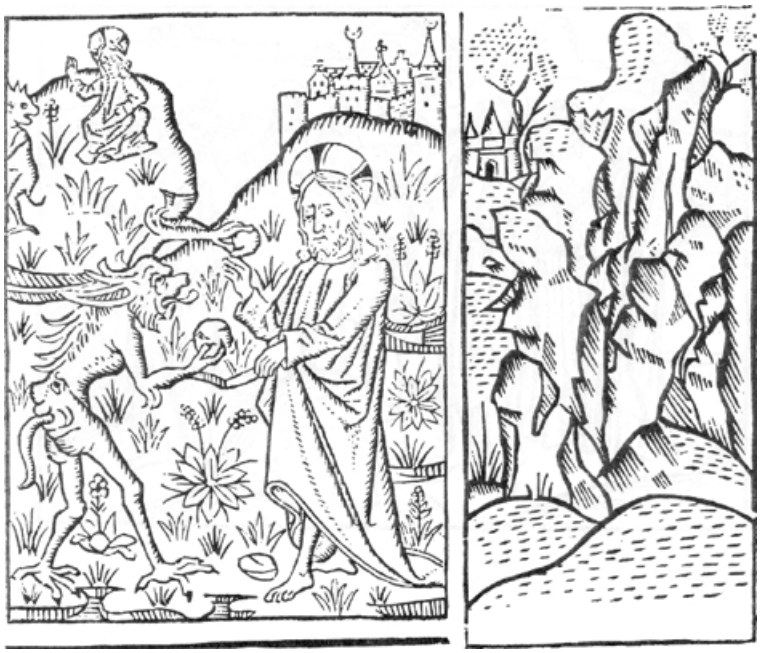

Van ihesus vasten ende temptacye vanden duyvel
G A

Die ierste roepinge ende verkiesinghe dat christus sijn discipulen began te verkiesen
H

Hoe dat ihesus van water wijn was makende
G

Hoe ende in wat manyeren dat ihesus ten eersten maele die coopers ende vercoopers uut den tempel was werpende
G

Hoe dat nychodemus een prince der ioden tot ihesum quam
A

Hoe dat die ghebenedide ihesus began te doopen ende int openbaer te prediken
H

Hoe ihesus anderwerf ende derdewerf sijn discipulen tot hem roepende was
A

Van ihesus sermoene aen den berch ende van die achte salicheden
H

Hoe ihesus in capharnaam centurions knechte ghesont maecte, die gichtich was

Hoe dat ihesus eenen beseten mensche verloste ende van sinte peeters wijfs moeder
A

Van des weduwen sone dien ihesus verwecte vander doot
A

Hoe dat ihesus twee beseten menschen ghesont maecte
A

Vanden gichtigen siecken man die doer den dake vanden huyse mittenbedde neder gelaten wort voer ihesus daer hi sadt ende predicte ende hoe hem ihesus gesont maecte
G

Hoe ende in wat manieren dat sinte matheus van ihesus gheropen was
A

Hoe dat ihesus verwecte die dochtere van yayrus
A

Van tween blinden ende enen besetenen stomme die bi ihesum siende ende gesont ghemaect worden

A

Van den ghewonden man die onder die moerdènaers ghecomen was
A

Van maria magdalena wie sy was ende haer bekeernisse ende penitencie
A

Van die ledicheit ende inwendighe beschouwinghe van maria magdalena
G

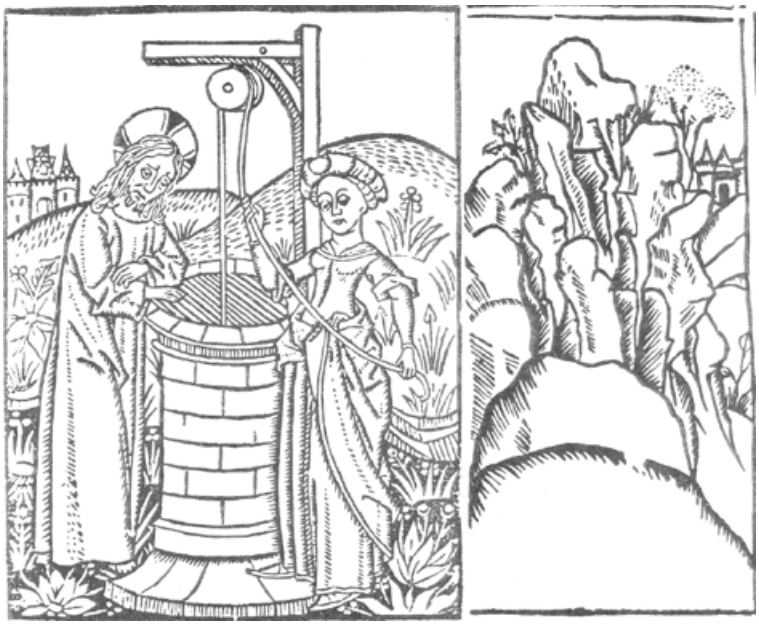

Van tvrouken van samarien
G A

Daer is een zaeyer uutgegaen om te saeyen
A

Hoe dat ihesus weder tot nazareth inder synagogen was leerende
A

Van die onthoofdinghe sint jants baptisten
A

Hoe dat ihesus versaede .v. duysent menschen met .v. gheersten broden ende twee visschen
A

Hoe dat die ghebenedide ihesus op die zee was wandelende
A

Hoe dat overmits christus ihesus woerden sommighe achterwert vanden sermoen gaende waren
A

Hoe dat ihesus met sijnen discipulen doer dat coren was gaende ende dat sijn discipulen van dat coren aten
A

Hoe ihesus ghesont maecte eenen man met eender lamer hant die verdroecht was
A

Vant vrouken dat uuter scaren der ioden tot ihesum was sprekende seggende hem lof ende eere. Ende vander moeder ons heeren ende syn broeders hoe si hem soekende waren
A

Vanden broeder die van ihesum was eyschende dat hi hem ende syn broeder wilde scheyden van haers vaders erfnisse
A

Van twater vanden tempel tot iherusalem dat genoemt was probatica piscina ende vanden lammen gichtighen mensche die ihesus daer gesont maecte
A

Hoe ihesus den phariseen ende geleerden vanden wette noch berespende was met henluden etende
A

Hoe ihesus eenen watersuchtegen man gesont maecte
A

Vanden genen die ten avontmale gheroepen waren
A

Vander ioden hoechtijt van pinxten ende wat ihesus in dien daghe was doende
A

Van tvrouken dat in overspel bevonden was
A

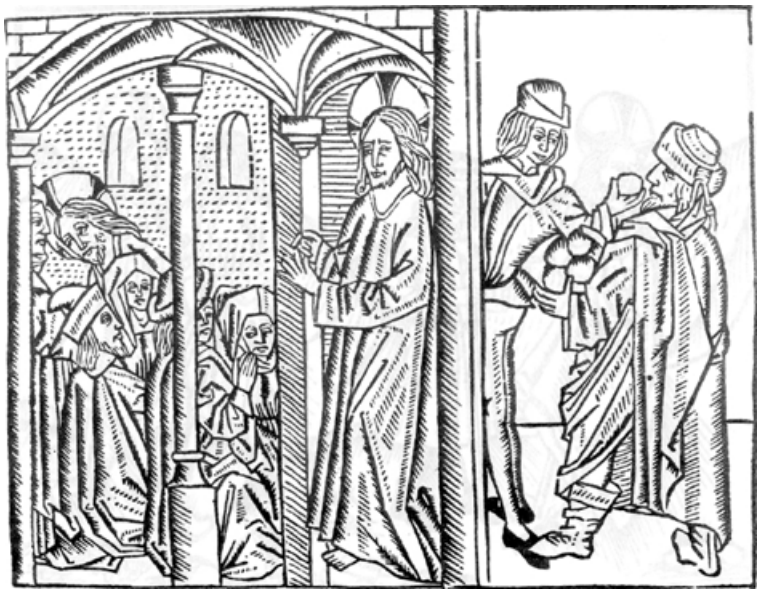

Van sommighe woerden als waerom die ioden ihesum steenen wilden
A

Vanden geboren blinden
A

Vanden harder der scapen
A

Hoe dat die ioden ihesum op haer hoechtijt ende wijnghe van haren tempel stenen wilden
A

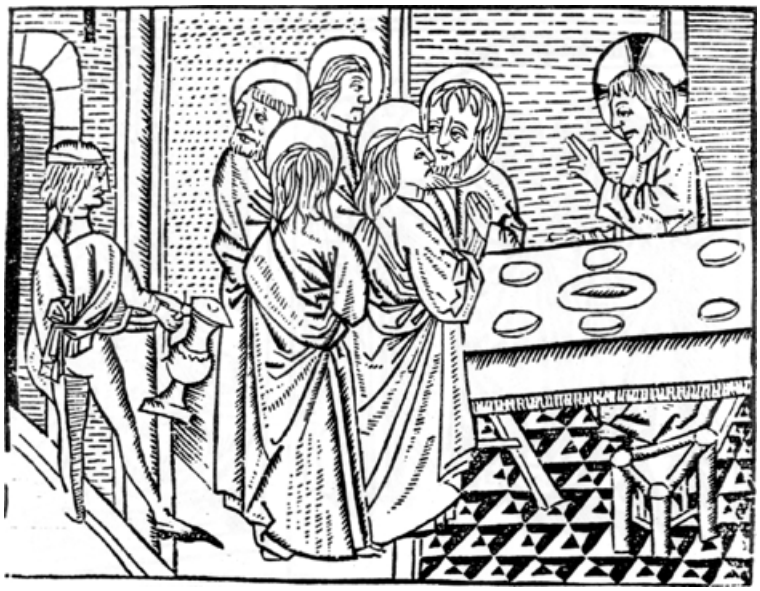

Hoe dat die scriben ende phariseen die discipulen ihesu berespende waren om des willen dat sy met ongewasschen handen aten
A

Van tvrouken van chananeen
A

Van den stommen ende dooven die beseten was metten viant
A

Hoe dat die ghebenedide ihesus versade iiij duysen menscen met vij broden
A

Vanden blinden van bethsayde
A

Hoe sinte Peter was bekennende dat die gebenedide ihesus was die sone gods

Van ihesus transfiguratie
A

Hoe die gebenedide ihesus verloste ende ghesont maecte den manigen vanden duvel beseten synde
A

Hoe dat sinte Peeter uut bevele van synen meester een visch was vanghende hebbende eenen penninc in sinen mont
A

Van III parabolen die ihesus totten ioden seide vanden verloren scape vanden verloren penninc ende vanden verloren sone
A

Vanden coninc die van sinen dienaren rekeninge wilde hebben
A

Oft een man mach laten syn wijf ende nemen een ander
A

Van volmaectheyt uut ende bi armoeden comende
A

Vanden luyden die inden wijngaert waren arbeydende
A

Vanden bosen meyer oft baelyu oft rentmeester
A

Vanden rijken man die inder helle begraven lach ende van lazaro
A

Hoe dat lazarus vander doot verwect was
G

Hoe die ioden vergaderinghe ghemaect hebben teghen ihesum Ende wat die ioden gheporret heeft om ihesum te doden
H

Van .x. lazarussche menschen die van ihesum gesont gemaect sijn
A

Van ihesus lijdsaemheyt als dat hem die samaritaen weygerde te herbergen
A

Hoe ihesus tot zacheus huyse was etende. Zacheus op enen siccomoren boom opdat hij ihesum soude moghen sien
A

Hoe ihesus in iherusalem reedt
G

Vanden vigheboom die ihesus vermaledide
A

Van die vraghe daer op oftmen den keyser tijns oft tribuyt gheven soude...
A

Van die thien ioncfrouwen
H

Van dien heere die sine knechten ghelt gaf om daer mede te winnen
A

Van die verscheydinghe der goeder ende der quader menschen inden ioncsten daghe
G

Van die bereydinghe ons liefs heeren ihesu christi tot die hoochtijt van paesschen

Wat dat ihesus des woensdaechs dede ende hoe iudas synen meester vercoft heeft
A

Van die insettinge des nieuwen testaments
H

Hoe ende in wat manieren dat die ghebenedide ihesus syn discipulen haerluder voeten ghewasschen ende ghedroget heeft
G

Ghi noemt ende heet my here ende meester: ic bent...
G

Hoe ihesus int hoofken ghinck met synen discipulen ende aldaer badt synen hemelschen vadere
G

Hoe iudas vanden princen der ioden volck met hem nam om ihesum synen meester te leveren so hi hemluden beloeft hadde
A H

...die woerden waren so crachtich dat sy ...alle ter aerden in onmacht vielen
G

‘Vrient waer toe bistu gecomen?’
G

Hoe dat ihesus gevangen tot annas huise geleyt ende gehantyeret wert. Ende hoe dat hi onder syn aensicht geslaghen wert. Ende hoe hem sinte peter driewerf versaecte
G H

Hoe dat ihesus voer cayphas gheleyt ende ghebrocht wert
G

Hoe dat des gebenediden ihesus ogen verbonden worden vanden ioden ende hoe sy hem sloegen op sijn ghebenedide hooft ende inden hals ende hoe sy hem bespotten
G

Hoe ihesus voer pylato gebrocht wert twelc ghesciede te priemen tijde
G

Hoe iudas den ioden die xxx penningen weder gaf ende hem verhinc
A

Hoe ihesus tot herodes ghebrocht wert ende van daer weder tot pylatus
G

Hoe dat die ghebenedide ihesus gegheeselt wert seer ongenadelijc
G

Hoe dat die ghebenedide ihesus seer onghenadelijck ghecroont wert met eender scerpen doernen crone ende hoe sy hem bespottende voer eenen coninc aenbeedden
G

Hoe dat die ghebenedide ihesus aldus onmenschelijken mysmaect den ioden ghetoont wert
G

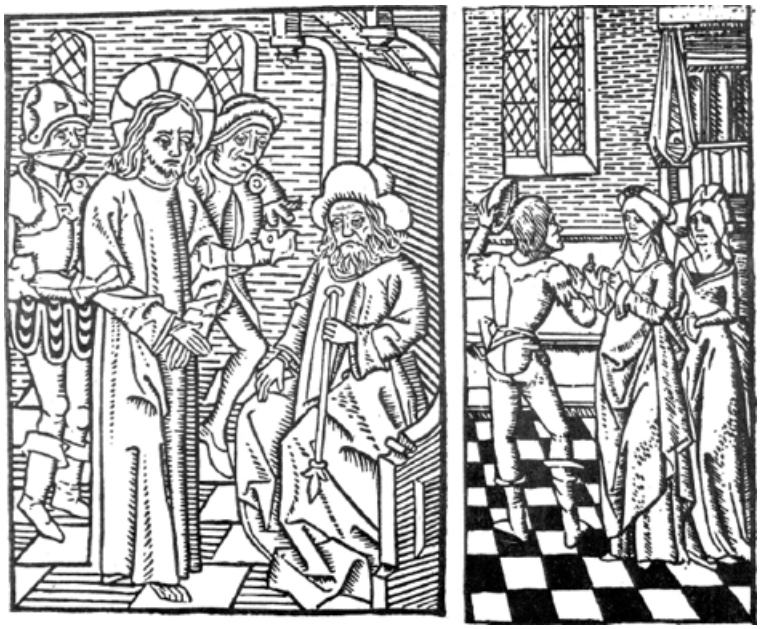

Hoe pylatus wijf arbeyde om ihesum te verlossen ende die reden waerom
G H

Hoe dat die ghebenedijde ihesus ter doot verwesen wert van pylato
G

Hoe dat ihesus ter doot gheleyt wert ende wat alsdoen gheschiede
G

Hoe dat ihesus bi tcruce ontcleet wert
G

G
Hoe dat ihesus opt cruce genagelt wert

Hoe ihesus metten cruice opgerecht wert
G

Hoe dat die moeder gods met sint ian onder tcruyce quam
G

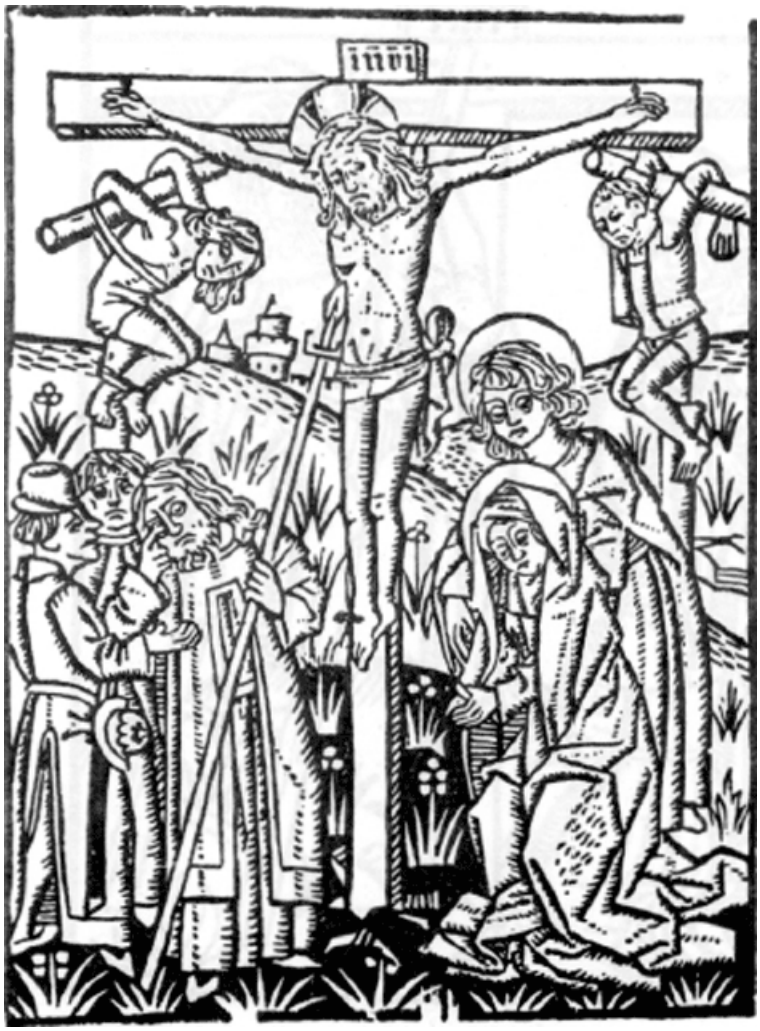

Hoe dat longinus den ghebenediden ihesum in syn herte stac ende hoe dat longinus siende wort
G

Hoe ende in wat manieren dat die ghebenedide ihesus vanden cruce gedaen wert
G

Hoe dat ihesus ter compleet tijt begraven wort
G

Hoe die gebenedide ihesus ter hellen neder clam ende sijn vrienden aldaer uut verloste
G

Hoe dat Enoch helyas ende die moirdenare inden paradise den coninc der glorien te ghemoete ghecomen syn
A

Vander verrisenisse ons heren ihesu christi hoe ende in wat manieren die gheschiede
G

Hoe dat die ghebenedide ihesus vander doot verresen sijnde hem openbaerde alre eerst sijnre liever moeder maria
H

Hoe die drie marien totten grave gingen
G

Hoe maria madalena ende die anderen marien totten discipulen gingen
A

Hoe die gebenedide ihesus hem maria magdalena was verthonende als een hofman oft gardenier
G

Hoe hem ihesus den drie marien openbaerde
H

Hoe die ridders ende wachters des heylighen graefs den ioden boetscaepten dat ihesus verresen was

A

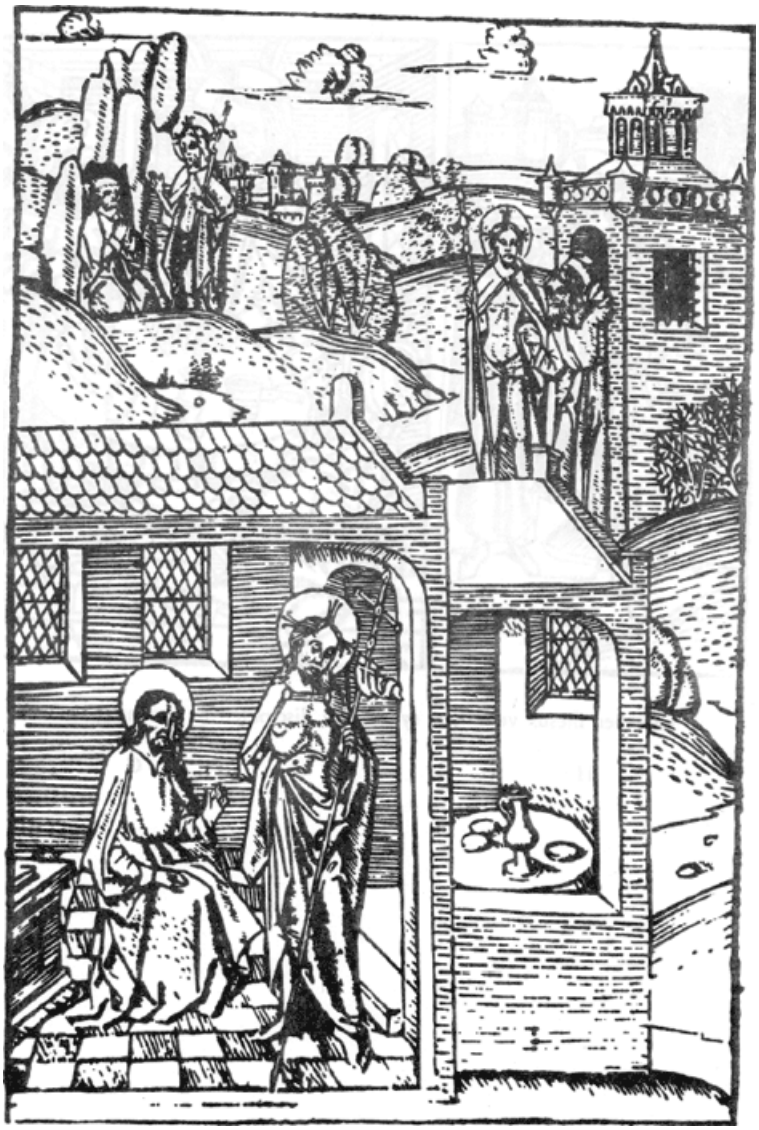

Hoe dat hem die ghebenedide ihesus openbaerde peeter ende ioseph van aromathijen ende iacob den mindere

Hoe her ihesus verscheen synen twe discipulen na emaus gaende
H G

Hoe hem ihesus verthoonde synen discipulen thomaes al daer niet bi wesende
G

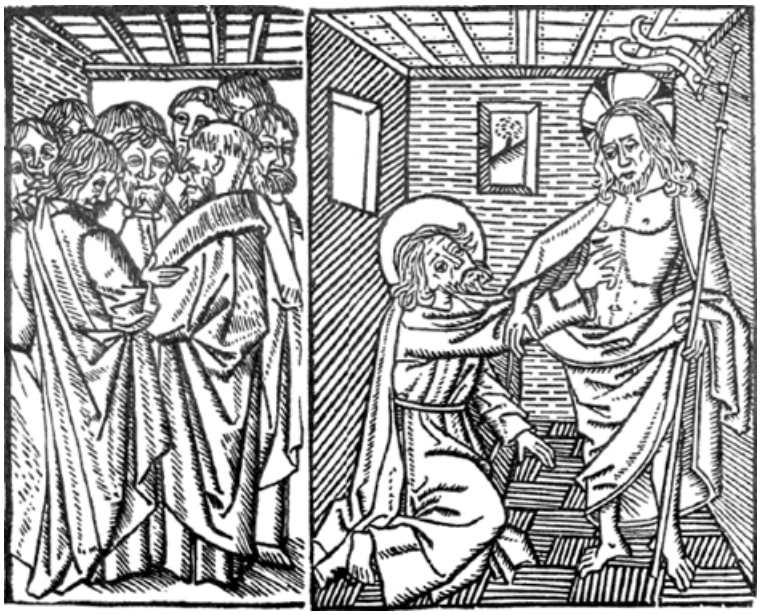

Hoe ihesus hem verthoonde sinte thomas ende syne andere discipulen te gader
A G

Hoe die ghebenedide ihesus seker synen discipulen was verschinende als sy weder waren visschende

A

H
Hoe die ghebenedide ihesus hem verscheen synen xi discipulen ende daer en boven wel vijf hondert persoonen die alle in hem gheloevende waren

Van ons heeren hemelvaert hoe en de in wat manieren dat die geschiede
G

Hoe ende in wat manieren die heylighe gheest ghecomen is opte discipulen opden pinxterdach
G

Wat dat die apostelen ende vrienden christi deden nae dat sy den heilighen geest ontfanghen hadden
Ende hoe die apostelen opder straten ghinghen prediken
A

Hoe pieter ende iohannes voer den princen ghevanghen ghebrocht worden
H

Hoe ananias ende sephira sine huysvrouwe voer die voeten van sinte pieter doot bleven
A

Van onser lieven vrouwen sterfdach ende opvaert ten hemel
A

Hier beghint een scoon carmen oft cantileen vanden alre soetsten name Ihesus Ihesus Ihesus
A

¶ Tot loue gods ẽñ tot heyl ẽñ ſa-
licheyt alre kerſtẽ menſchen ſo is hier
voleynt dat eerwaerdighe boec van-
den leuẽ. pallie. verriſenisse ẽñ glorio-
ſe opuaert ons heeren ihũ xpi twelck
gheprint is in die zeer vmaerde coop
ſtadt Tantwerpen bij mẽ Gheraert
de leeu woenende in die ſelue ſtadt in
ſinte Marcus naeſt onſer vrouwen
pant Int iaer ons heeren M CCCC.
lxxxvij. den derdẽ dach in nouember.

Drukkersmerk van Geeraert Leeu voor het eerst gebruikt in dit boek
A